

Післябуквений період – важливий перехід до навчання української мови в 2-му класі.

Прищеп О.Ю., канд. пед. наук, ст. н. сп. Інституту педагогіки НАПН України

Анотація. У статті розкрито напрямки роботи в післябуквений період як підготовчий до навчання української мови в 2-му класі.

Ключові слова. Післябуквений період, навички письма, списування, диктант.

Післябуквений період навчання грамоти призначений для закріплення, узагальнення й удосконалення знань, умінь і навичок з письма, набутих у добуквений і буквений періоди.

Тривалість післябуквеного періоду визначає учитель. Коротшим чи довшим він буде залежно від рівня оволодіння учнями основним матеріалом буквеного періоду.

У післябуквений період, коли діти вже знають і вміють писати всі букви, поєднувати їх між собою, у них виникає потреба писати більше слів і речень. Отже в цей період ми з дітьми маємо підсумувати їхні знання, уміння і закріпити навички, які будуть опорою у навчанні української мови в 2 класі.

Так у цей період учні (лівші і правші) мають без нагадувань, автоматично організувати свою роботу (покласти зошит, взяти в руку ручку, сісти) так, щоб вона не була завадою письмовій діяльності; вільно орієнтуватися у сітці зошита без друкованої основи; розбірливо писати букви та поєднувати з іншими; списувати рукописний чи друкований текст з дошки, книжки тощо; правильно написати під диктовку слова, у яких звучання не розходиться з написанням; вживати велику літеру; уміти писати пунктуаційні знаки; переносити слова по складах; самостійно виправляти графічні й елементарні орфографічні помилки; вільно читати свій рукописний текст.

Будь-яку письмову роботу учень має починати з самоконтролю гігієнічних правил письма. Автоматизоване їх виконання позитивно вплине не тільки на результати письма, а головне – на психофізичний стан дитини, що є найважливішим фактором у навчанні.

У післябуквений період учні більше часу мають приділяти роботі в зошиті без друкованої основи. Часто вчителі, особливо молоді, думають, що це простий перехід. Для маленького учня це зовсім новий предмет, тому варто поставитись серйозно до ознайомлення з цим зошитом. Краще розпочати в ньому роботу з письма підготовчих елементів, спочатку тільки в рядку, потім в рядку з міжрядковою лінією, щоб діти краще усвідомили графічну сітку зошита. Письмо варто почати з маленьких букв в основному рядку, потім запропонувати списування з дошки рукописного слова, в якому всі елементи букв не будуть виходити за межі рядка, так дитині легше буде зорієнтуватися в сітці. Не забувати при цьому звертати увага на особливі поєднання букв. Ознайомлювати учнів з роботою у зошиті без друкованої основи можна (по кілька хвилин), ще коли працюєте на останніх сторінках в зошиті з друкованою основою.

Зазначимо, існують думки, що в післябуквений період (а то й раніше) можна пропонувати учням письмо в графічній сітці в одну лінію. Можна, якби при цьому не зазнавали психічної травми діти. Маленькі учні, «вкинуті» в нову графічну сітку, ще довго будуть адаптуватись до неї, замість того, щоб уже почати оволодівати азами писемного мовлення. Навіть, якщо у зошиті в одну лінійку, учитель поставить опорні крапки чи проведе легеньку лінію (висоту рядка) олівцем, цього недостатньо для полегшення орієнтації дитини в сітці, особливо, якщо підходити до цього факту індивідуально, бо не всі ще функціональні системи організму дитини дозріли до того, щоб контролювати одночасно чотири-п'ять дій. Та й учителю не вистачить сил писати кожній дитині зразки у такій сітці. Звісно, кращим виходом є поступове зняття ліній сітки: спочатку міжрядкової, потім похилої, потім верхньої рядкової. Ще існують такі зошити. Саме такий підхід не травмує

психофізично учня і дозволяє за певний проміжок часу (без кожної з ліній) виробити вміння писати однакової висоти елементи, що виходять за межі рядка, писати з однаковим нахилом елементи, які пишуться рухом руки згори вниз, однакову висоту рядкових букв. Це дозволяє зробити письмо учня розбірливим, читабельним, чого вимагає стандарт освіти - без великих психічних і фізичних затрат. Такий перевід учнів до письма у сітці зошита в одну лінію важливий для дітей з особливими проблемами, які впливають на письмову діяльність (недорозвиток уваги, загальмованість, надмірна рухливість).

У післябуквений період необхідно продовжувати закріплювати навички правильного зображення форми рукописних букв, типів поєднань їх з іншими; вміння відрізнити друковану від рукописної; знання початку письма рукописної букви, її складників.

Спостереження показують, що труднощі викликаються змішуванням знань про початок письма букви, а саме, не всі діти протягом буквеного періоду усвідомили місце, з якого починається письмо тієї чи іншої букви (верхня рядкова лінія, нижня, близько рядкової, міжрядкова...).

Ефективним способом закріплення письма вивчених букв у зошиті без друкованої основи є **групування їх за початком письма:**

- а) і ї и й ш ц щ ь у;
- б) п т ю р н к;
- в) г л м я;
- г) г х ж ч з;
- г) с о а є б д ф;
- д) е в;
- е) І Ї Н К Ю;
- є) Г П Т Р Б В Д;
- ж) Г Л М Я А;
- й) С О Е Ф Є;
- ї) У Ч И Ц Ш Щ Й.

Перед письмом кожної з груп (великі групи можна ділити на два-три заняття) правильно було б зобразити кілька розчерків, напрямок рухів пальців у яких відповідатиме напрямку письма основних елементів закріплюваних букв. Розчерки краще робити на нелінованих аркушах паперу, щоб зайві лінії не відволікали уваги учня і не обмежували рухів пальців. Нам важливо досягти свідомого виконання запланованого руху пальців.

Такі вправи розвиватимуть скоординованість руху руки і ока, що надалі впливатиме на плавність і швидкість письма.

У цей період особливу увагу важливо приділяти закріпленню навички:

- безвідривного поєднання всіх елементів (також письмо одноелементних букв):

- у рядкових буквах: а, б, в, г, ґ, д, е, з, и, л, м, н, о, п, с, т, у, ц, ч, ш, щ, ь, я;

- у великих буквах: Г, Д, Е, З, И, І, Л, М, О, С, У, Ц, Ч, Ш, Щ, Я.

- безвідривно писати і поєднувати дві букви типу: пи, ип, ши, иш, ти, ит, тя, ев, вч, ве, лг, мл, ля, ял, яг, ве, ех, ох, вз, оз, он, оп, ов, оч, хв, дв, ьт, це, че, ся, дз.

У післябуквений період, частіше ніж в буквений, пропонується списування друкованих слів, невеликих речень, періодично (залежно від готовності дітей) - коротких зв'язних текстів (з 2-3 речень).

Треба зазначити, що списування має велике навчальне значення: воно допомагає запам'ятовуванню графічного образу слова, сприяє розвитку орфографічної пильності. На основі списування побудовані чисельні завдання з граматики, орфографії і розвитку мовлення в 2 класі. Зазначимо, що правильно організоване навчання списування є основою такого виду діяльності, як диктант.

У буквений період діти вже знайомились із алгоритмом списування, однак це відбувалося під контролем учителя. У післябуквений, вони вже

свідомо можуть запам'ятати алгоритм списування слова, і це їм допоможе у майбутньому в списуванні більших обсягів матеріалу:

- спочатку прочитай слово,
- подумай, чи зрозумів, що воно означає,
- прочитай його по складах,
- пильно вдивися в букви і запам'ятай їх послідовність,
- поміркуй, чи всі друковані букви ти зможеш перевести в рукописні, як їх поєднаєш,
- повтори слово, не дивлячись на дошку (в зошит, книжку),
- визнач місце письма його у рядку, місце початку письма першої літери;
- тепер пиши.

Здається, велика робота для дитини цей алгоритм, але всі ці вимоги швидко запам'ятовуються дітьми.

Спостереження за роботою учнів показують, що вони випускають з уваги одну ланку – запам'ятовування графічної форми слова і письмо його з пам'яті. Це відбувається переважно через те, що слово знаходиться безпосередньо перед очима (на дошці, в зошиті чи букварі) і більшість учнів обирає для себе легший шлях: списують кожну букву, звертаючись до джерела.

В період списування вчителю необхідно тримати під контролем уміння учнів розташовувати матеріал у сітці зошита без друкованої основи. Часто у такій сітці учні розташовують слово чи речення посередині рядка, а то й посередині сторінки. Це може бути, коли вчитель сам записав слово посередині дошки. А учень, сприймаючи дошку за сторінку зошита, так само розмістив матеріал – посередині сторінки. Отже, починаючи писати у зошиті без друкованої основи, учителеві довгий час варто називати місце початку письма слова, речення, наприклад: «починаємо писати на другому рядку; починаємо писати на першому рядку, посередині»... .

Великою допомогою в оволодінні навичкою списування можуть стати зорові диктанти, які розвивають у дітей зорову пам'ять графічного образу букви, слова, речення.

Починати їх краще з окремих букв. Наприклад. На дошці учитель пише 4-5 рядкових рукописних букв, називає кожну під час її письма. Діти слідкують за письмом кожної букви. Потім, показуючи кожну букву указкою, знову називає їх. Пропонує учням уголос прочитати їх. Це супроводжується легким шумом, але саме в ньому і набувається зосередження на роботі, виховуються ази самоконтролю. Після цього закриває букви і під ними ставить стільки рисочок, скільки було букв. Просить учнів написати ці букви. Написане прочитується одним із учнів (можна і гуртом). Пропущені букви дописуються дітьми самостійно.

Важливо, готуючи дітей до самостійного списування, стежити за тим, щоб учні дійсно диктували собі під час письма.

У післябуквений період треба «викоренити» в учнів таку «ваду», як письмо друкованої букви в рукописному тексті, щоб це не перейшло до 2 класу. В 2 класі подібне рідко, але теж ще зустрічається. Це прогалина саме першого класу. Тут допоможуть індивідуальні завдання типу:

- підкресли тільки рукописні літери:

1. На дошці чи на окремій картці пропонується друкована і рукописна буква, краще та, яку дитина змішує. Наприклад: а а а а а а а а а а а а а а
а а а а а а а а а а а а а а а а а ;

2. На дошці чи на картці пропонуються перемішані малі друковані і рукописні букви;

3. Формулювання завдання однакове з попереднім, але зміст різний. Тут пропонуються друковані і рукописні великі і малі букви, по 2-3 однакових, переважно ті, які дитина плутає;

- поєднай лінією друковану букву з відповідною рукописною:

1. На окремій картці пропонуються друковані і рукописні букви, перемішані між собою. Серед них і ті, які плутає дитина.
 2. У рядку пропонуються почергово друкована, рукописна буква. Виписати з рядка тільки рукописні літери.
 3. Пари рукописних букв, схожих за формою, сплутані між собою. Треба розпізнати і правильно записати.
- поєднай друковану букву з правильно написаною рукописною:

1. Тут рукописні букви пропонуються правильної і неправильної форми. У формах такі викривлення: зменшений овал, один елемент коротший за інший, закручена петля і под.;

- вибери елементи рукописної букви до поданої друкованої, поєднай їх лінією:

1. У стовпчик пропонується дві-три друковані букви, наприклад, **д р и**. Навпроти – перемішані елементи цих рукописних букв. Учню пропонується лініями приєднати елементи букв до відповідної друкованої;

- упізнай друковані букви та напиши їх рукописними:

1. На дошці представлені пари (групи) друкованих букв, які сплетені між собою. Потрібно в цих сплетіннях розпізнати кожен букву і записати її рукописною.
2. Представлені друковані і рукописні букви. Друкованих більше, ніж рукописних. Треба написати рукописні букви, яких не вистачає.

Для тих учнів, які забувають початок письма букви, ефективними будуть завдання:

- виписати з таблиці рукописних букв всі букви, які починаємо писати подібно до букви, наприклад, *л Л*;
- з поданих рядкових рукописних букв виписати ті, які починаємо писати рухом руки згори вниз.

Пізніше списування можна робити з 2-4-ма буквосполученнями, складами, а потім словами, невеликими реченнями. Під написаним і закритим реченням зображується схема, яка й допоможе пригадати слова в ньому. Учні добре знайомі зі схемами речень з букваря, тому тут їм неважко буде зорієнтуватись у завданні. В алгоритм можна включати письмо в повітрі, рухове відтворення змісту із закритими очима, промовляючи вголос. Такі вправління активізують діяльність учня, пов'язану з підготовкою до письмових робіт в 2-му класі, допомагають їм оволодіти різними прийомами свідомого запам'ятовування тексту, а також розвивають уважність.

Урізноманітнити прийом списування за допомогою графічної схеми можна і таким чином. Наприклад, на дошці записується речення (спочатку рукописним шрифтом, пізніше друкованим): *У Ліди лялька*. Учитель першим читає речення, потім читають учні вголос. Потім учитель, попередивши учнів, закриває (стирає) слово лялька – предметом (малюнком) ляльки і пропонує записати речення. Тут відбувається розвиток уміння списувати і самодиктанту. Такий прийом краще застосовувати тоді, коли учитель переконаний, що діти навчилися списувати з рукописного і друкованого тексту.

Крім зорових диктантів, обсяг яких у післябуквений період має бути збільшений, учитель застосовує й інші види вправ на списування, нерідко супроводжене виконанням різних завдань: підкреслити букви, які позначають голосні, приголосні, м'які приголосні, дописати склад до слова, вписати слово в речення. Для індивідуальної роботи зрідка можна практикувати в цей період і вибіркоче списування з тексту, в якому 3-4 невеликих речення.

Повертаючись до списування за алгоритмом слів, зокрема, прочитування слова по складах, ми маємо не забути про те, що така робота передбачає підготовку до перенесення слова з рядка в рядок. Тут треба на прикладі (на дошці) показати (кілька варіантів), як правильно це робити, якої

довжини має бути рисочка, що робити з однією буквою, якщо вона є складом.

Важливим є розвиток уміння списування з книжки. Першою такою книжкою, звісно, є буквар. Сама перша робота з букварем – це розташування його так, щоб він не заважав зошити, тобто, все зайве в час списування з букваря, треба прибрати з парти. У правші він розташовується вгорі зліва від зошита, у лівші – в залежності від того, як розташовується в зошиті кисть руки. Першим списуванням з букваря має бути слово за знайомим вже алгоритмом. Урізноманітнити списування з букваря можна грою. Наприклад. Запропонувати відкрити буквар на с.69 і записати в зошит те слово, яке захоче дитина (нагадавши алгоритм списування). Потім кожна дитина читає своє слово. А вчитель пропонує звірити його написання з букварем.

У післябуквений період варто довести списування до такого рівня, щоб учні могли списувати слова без підглядання в оригінал, звертаючись до нього тільки після написання, з тим, щоб перевірити, чи правильно списали.

Вчити учнів списувати речення краще починаючи з 2-3-х слів у його складі. Перша умова: зрозуміти зміст і запам'ятати послідовність слів.

Важливим завданням післябуквеного періоду є вчити дітей писати слова з голосу – диктант. Учні вже дещо знайомі з цим видом роботи з буквеного періоду, однак в післябуквеному - цьому ми маємо більше приділити уваги. Буквений (диктант букв так, як їх називаємо («ем», «ес», «ка»...) і звуковий («м», «с», «к»...) диктанти варто проводити з перших днів цього періоду. Потім по частотності займає місце диктант звукосполучень (бд, дз, пр,спр...), складів (ом, мо, ен, не...), слів (двоскладових), речень (спочатку з 2 слів, потім з 3 слів). На нашу думку, виходячи зі складності алгоритму письма диктанту дитини-шестирічки (почути звук: голосний, приголосний - м'який, твердий; позначити його відповідною рукописною буквою; визначити місце письма у рядку (не посередині зошита, не посередині рядка...), місце початку письма букви; місце поєднання її з іншою; пригадати, яке зі слів пишеться з великої літери (якщо таке є); який

розділовий знак ставиться в кінці речення), письмо 3-х взаємозв'язаних слів з голосу є достатньою вимогою. Зазначимо, що перед тим, як почнеться практика письма слів, речень під диктант, важливо формувати уміння на слух виділяти кількість слів у реченні, особливу увагу приділити коротким словам (прийменникам). Краще роботу з виділення слів на слух розпочати з коротких речень, в яких немає прийменників. Наприклад: «Теплий день», «Дерева вкриті снігом», «Ми ловили рибу»... . Пізніше вводити прийменники, але чітко їх виділяти під час промовляння речення. Не забувати про те, що у першому класі ми **вчимо** дітей і тому одну й ту ж настанову треба «щедро» повторювати кілька разів.

Для розвитку уміння писати самодиктант чи диктант з чужого голосу ефективним і цікавим учням є списування такого виду. На дошці (індивідуальній картці) у стовпчик пропонуються знайомі (з букваря) слова, в яких пропущена буква, що позначає голосний чи приголосний звук. Потрібно вставити букви, щоб було повноцінне слово. Перший раз таке завдання краще виконувати всім класом. Дітям запропонувати вголос прочитати перше слово. Вислухати здогадки. Можна вписати букву над словом. Прочитати його з цією буквою. Може статися так, що учні запропонують різні букви і з кожною вийде повноцінне слово. Тоді записується слово за бажанням, або обидва. Наприклад.

Бабс я _____ (бабуся)

Бджл _____ (бджола)

Вирзн _____, врш, гумк, гдзк, джміль, дзиг, дзьб, дідсь, дптлвй, згдк, зозл, їжк, Ків, комп'тр, кукрдз, ллка, лнйка, нвй, лень, ольць, ппїр, прсольк...

Для розвитку вищезгаданого уміння можна пропонувати завдання розважального характеру, які учні із задоволенням виконують. Наприклад.

1. На дошці прикріпити малюнки: сосни, сови, малини, сома. Поряд у стовпчик написати назви цих предметів, змішавши букви у слові: наліма, мсо, авсо, снаос. Учні, прочитавши перше слово, мають здогадатися, до якого воно малюнка і поєднати їх лінією.

2. Розгадування ребусів:

(малюнок: радіо) ‘ + сний _____

’ (малюнок : джміль) ’’’ + брело _____

О + (малюнок: пень) + ки _____

(малюнок : літак) ’’’ + нійка _____

(малюнок: ворона) ’’ + та _____

Про + (малюнок: ліс) + ки _____

3. Розгадування кросвордів.

4. Додай чи зміни букву в слові:

Сон _____ коса _____

Їжа _____ колосок _____

5. Із букв поданих слів склади інші слова:

кватирка _____ подруга _____

У післябуквений період учитель вже знає прогалини кожного з учнів у навчанні письма, тому радимо тут частіше застосовувати диференційований підхід, щоб таким чином підготувати дітей з більш-менш рівними показниками до початків оволодіння писемним мовленням у 2 класі.